

I. FERDINÁND KIRÁLY URALMA.

(1551–56.)

I.

Ferdinánd átveszi Erdélyt. Martinuzzi fővajdája lesz. A szultán bosszura gyul. A német serget kiüzni, háborút indít. Martinuzzi Erdélyről a vést elfordítja. Castaldonál gyanuba esik.

Miért Ferdinánd király egy századnegyeden át annyit küzdött: a magyar korona kezében volt. Erdély visszament a magyar királyság alá.

Martinuzzi, ki már esztergomi érsek, Erdély fővajdája; a más vajda ecsedi B á t h o r i Endre lett.

Az annyi áldozat romján felemelkedett, s második gyermekség felé járó férfi úgy látszik, nem vetette volt eléggé mérlegbe a bős Szolymán azon annyiszor ismételt mondását: hogy Erdélyt nem adja, ha Ferdinánd érte épp akkora aranyot ígérne is mint maga Erdély, mert azt János fiának tartja, kinek erre megesküdt.

S most az egyszer e törökös bombásztban volt valami. Malvezzi, Ferdinánd portáni követe, sokat fáradozott; de a nagyvezér Erdély feletti igényét még eléterjeszteni sem engedé. S midőn a szultán meghallá, hogy Ferdinánd sergei benyomultak, Martinuzzi minden áltatása daczára, azt írta jul. elején Erdélynek, hogy a németeket üzzék ki, különben sergekkel önti el Erdélyt ¹⁾.

¹⁾ Pray, Epis. Procer. II. 266.

Mig a vész csak ily báránfyellegekben mutatkozott, Martinuzzi azt írta a portának, felesleges törökséget küldeni, mert azok kinyomására maga is elégséges, mint a ki maig is hive; ámitási tervét Ferdinándnak is megírta, ki ezt jul. 30-ról irt leiratában nem csak roszalá, de meghagyta, hogy a tényálást meztelen írja meg.

Nem is tehetett másképp, mert már jul. 18-ról Malvezzi, portai követének utasításba adta volt, hogy mindent felfedezzen. Meg is tette, s bár a legszebb szavakba burkolta a valót, Erdélyért adót ígért: Szolymán oly bősz haragra gyult, hogy Malvezsit a fekete toronyba záratta; s Szokoli Mehemed, romániai beglerbégnek rendelkezett, hogy rögtön Erdélybe törjön, a német serget verje ki; Martinuzzinak pedig s az erdélyi rendeknek megírta, hogy Izabellát tartóztassák vissza, különben az egészet kardélre hányatja ¹⁾.

Martinuzzi most kezdé érezni, hogy pygmalioni eszméje kivitele perczében kettős damoklesi kard alatt ül szédítő magasságában. Ki eddig oly ellenállhatlan vágyat érzett a legnagyobb megvettetés közt is uralkodni: mit addig csak színlelt, a visszalépni akarást, most valóban sürgette. Vénségével, gyengülő egészségével mentegeté magát. Hogy lehetlenné tegye magát, követelésekkel állott elő: 90,000 évdíjt kívánt, s mikor abból 15 évdíjt s 58 ezer seregtartási költséget megadtak, a várakat nem akarta átbocsáttni; s mikor Castaldoék ebbe is beleegyeztek, csak hogy a válságos perczben vissza ne lépjék: akkor is csak ideig óráig vállalkozott, míg a haza sorsa jobbra fordul.

Még bevolt Izabella, mikor Martinuzzi hallá, hogy a beglerbég 50 ágyu s 80,000 törökkel útra készül. Aug. 10-ről felkérte a királyt, hogy a várak s Erdély védelméről gondoskodjék; s midőn Ferdinánd aug. 21-ről seregküldés helyett azt írta, hogy igyekezzék Erdélyt védelemre s némi adófizetésre birni: azonnal meggyőződött, hogy a 6000-nyi foglaló sereg Erdélyt meg nem menti, s hogy magának kell gondoskodnia. Mindent

¹⁾ Katona, Hist. Crit. XXII. 46–61. Pray, Epist. Procer. II. 285.

megkísértett. Sept. 7-én a pápához fordult, hogy a német fejedelmeknél segílyt eszközöljön ¹⁾; sept. 8-kán Szebenben hongyülést rögtönzött, a várak felszerelésére kapujától 32 pénz adót szavaztatott; tudtván ezt a királylyal, azt is felemlíté, hogy maga részéről 20,000 aranyot s 10,000 frtot előlegezett Castaldonak, hogy sergeit fizethesse ²⁾; s felkérte, hogy a Dózsa-féle lázzadás alkalmával leigázott népen igyekezzen segíteni, mert a török szabadságigérete már is rokonszenvet kelt.

Ugy látszik, mindezen lépteire nem sokat adott. Midőn meghallá, hogy Szokoli beglerbég már Belgrádnál táboroz, elővette hitegető politikája teljmértékét. Sept. 10-kén leült s a portára s a közlő beglerbégnak levelet irt, melyben az erdélyi események sulyát Petrovics nyakába háritá, mint a ki Temesvárt által is adta, mig ő, mint a szultán hive, Erdélyt maig sem bocsátotta ki kezéből, s azt, mint János Zsigmond helytartója a szultán kezén tartja; a német sergekről azt írta, hogy azok csak a mátkaság ünnepélyesebbé tételére jöttek volt be, s nagyrészök már is kiment; s hogy mindezen áltatásaira a koronát feltegye, megírta hogy mint hű alattvaló az évi adót a szultánhoz elindította ³⁾... S mindezt oly férfiasággal hajtá végre, hogy levelei mását az ezen eljárást már előre roszaló Ferdinándnak is megküldé, magát a kényszerűséggel mentetvén.

Nehogy két urnak látszassék szolgálni, sept. 22-kén, mit oly soká huzott, halasztott, a vajdaság elvállalását, aláírta ⁴⁾. Aláírta, pedig tán soha sem volt kevésbé tisztában magával mint most, mikor a török határozott fellépése ellenében Ferdinándtól magát elhagyatva látta.

És különös, tartufiádjai még mind sikerültek. A beglerbéghez küldött ámitó levele s az adó megküldése a törököket most is reá szedte: a beglerbég oct. 2-kán kelt levelében még köszönetet szavaz hűségéért, s biztosítá, hogy hadjáratát

¹⁾ Pray, Epist. Procer. II. 290. 1. ²⁾ Hatvani M. Történeti Zsebkönyve. 386. ³⁾ Pray, Epist. Procer. II. 297. 397. ⁴⁾ Hatvani, Tört. Zsebkönyve.

e szerint csak is a hűtelen s megkövezni való Petrovicstól eljátszott Bánság visszaszerzésére szoritandja ¹⁾).

Hogy az ennyire vitt eredményt magának biztosítsa, ez órától politikája merőben elvált tisztársaiétól, kik, mert indokait, részleteit tán lenézésből velök nem közölte, vesztét okozák... Elhárítván Erdélyről a vést, azon mesterkedett, hogy a Bánsággal hasonlót próbáljon, felkérte Ferdinándot, hogy azt bocsássa keze alá, hogy mint már elismert hű török alattvaló, a béget innen is visszavonulásra bírja: ezért a midőn vajdátársa, Báthori, a tiszai megyékben felkelést rendezett, s őt is csatlakozásra hívá a bég ellen, azt roszalá, maga pedig nem mozdult ²⁾).

Mig ezek folytak, Szokoli bég hadjárathoz fogott, sept. 19-kén Becsét bevette, mit Galád, Horogszeg, Egres s egy sereg apró vár követett. S Martinuzzi, hogy a bég iránt hűséget tessen, a különben sem igen fontos Csanádot Nagy Péter várnagyával feladatá.

Ez alatt Castaldo is hirt vesz, hogy Pallavicini néhány ezer emberrel már Egerig jött; maga is felhitta Martinuzzit, hogy az erdélyieket ültesse fel, s induljanak a Bánság védelmére. Martinuzzi ennek sem felel egyenesen, sept. 29-ről megírja, hogy Erdély a két oláhvajdától fenyegetve lévén, vagy magának vagy Nádasdinak a sereg egyrészével benn kell maradnia; de különben sem oly könnyű az erdélyieket hazájuk határán túl vinni; hanem egy pár ezer székelyt épen most irat össze számára, addig is írja meg a fővezér a királynak, hogy Izabellát elégítse ki, fiát vitesse Bécsbe, mert Petrovics fondorkodik, s folyvást rajtok függ az erdélyiek szeme ³⁾).

E levélben semmi különös nem volt. De Martinuzzinak azon szerencsétlensége volt, hogy két hűtelen titkára volt, Pesty Gáspár s Ferrari Márk Antal, kit Castaldo ajánlatára vett vala fel: ezek valamelyike vitte e levelet, s jutalmat keresve, Martinuzzi törökkeli összeköttetését, azok titkos rugója ismerete nélkül elárulta. Castaldóban a gyanut felköltötte; mi-

¹⁾ Pray, Epist. Procer. II. 300. I. ²⁾ Wolf. de Bethlen I. 505. I.

³⁾ Bucholtz. VII. 266.

ben az általa feladott Csanád parancsnoka teljesen megerősíté... Castaldo Ferdinándnak a tényállást azonnal felfedezte.

II.

A gyanussá lett Martinuzzi Lippa alá megy a törökre. Az őrségnek szabad mehetést eszközöl. Castaldo véres tervet készít. Visszajönek. Martinuzzit a spanyol katonaság tisztjei Alvinczen megrohanják, lesújtják.

A gyanuval telt Castaldo oct. elején Szászsebesre huzódik, Martinuzzi szomszédába, hogy szemmel tartsa. Végre meggyőződésre jött, megírta a királynak, hogy Martinuzzi megváltozott, s felkérte, hogy titkos írásban adjon utasítást, mi tévő legyen, ha ördögi szándékáról el nem állana; mert ő mindent végre hajt ¹⁾). Mire Salazar Gyula, a király lovászmestere egy utasítást hozott, mi nem látott még világot, de a mely Castaldot azon helyzetbe tette, hogy Martinuzzi feje kezében volt ²⁾).

Martinuzzi ősz feje e perctől koczkán állt. Oct. 8-kán Lippa török kézbe esett, s Erdély is fenyegetve lön. Oct. 12-n – mely napon őt Rómában bibornokká nevezék, – a császárhoz ir, felkéri, hogy a királyt segítse, mert különben elveszünk.

Pallavicini Ferdinánd segélysergével Egerből Erdély felé indult. Mire Martinuzzi is elgondolva, hogy a török hadjáratok szün ideje, Szt.-Demeter napja közelg, jónak látta Ferdinándért is valamit lendíteni... Fegyverre kelté az országot.

Mig a hadserget rendezi, titkára oct. 16-a éjjelén Castaldohoz érkezett Szászsebesre, s egy képmutató fogásaival Castaldot az evangeliomra megesketi, hogy hallgatni fog; jó remény fejében Martinuzzi késedelmezését oda magyarázá, mint-ha az országot és a királyi hadakat a török kezére akarná játszani; miből Castaldo oly feladást szerkesztett, melyben világosan ki volt mondva, hogy Martinuzzi már is Castaldo életére oláldodik ³⁾)... Mire a János Zsigmond visszahelyezésétől

¹⁾ Buchholtz, Urkunden. 582. ²⁾ Fundgruben. I. 48. Magy. Tört. Em-lékek. Okmányt. II. 313. ³⁾ Pray, Epist. Procer. II. 307. Czäfolatát, I. Hatvani, Zsebkönyve. 401–406.

félő királytól azon jóváhagyás érkezett, hogy ha úgy van: akkor előzze meg ¹⁾).

Pallavicini gróf is beérkezett, s Castaldo a török ellen indult. Martinuzzi, ki oct. 20-án Ludasnál járt sergével, Dévánál csatlakozott velök; de folyvást külön táborát képezett.

Ellenei szerint Martinuzzi intésére, a törökök szerint a szultán érkezett parancsára, Szokoli bég oct. 27-én félbenhagyá Temesvár ostromát, s egész táborával a Tiszafelé indult téli szállásra.

A mint Lippafelé közelednek, futár érkezett Ferdinándtól, mely Martinuzzi esztergomi érsekké s bibornokká lett ki neveztetését kézbesíté. Castaldo ágyudurrogásokkal adá a világ tudtára, mit az illető gyanus egykedvűséggel fogadott.

Nov. 3-kán szállottak Lippa alá, Martinuzzi az erdélyi sergekkel délfelől foglalt állást; nov. 5-én kezdődött az ostrom; s csakhamar az alsó várost rohammal, melyben Török János, Hunyadvár ura, hét sebet kapott, bevették, s Ulomán basát a fellegvárba szoríták. Erre a basát feladásra szoliták, de az csak fegyveres kivonulhatás feltétele mellett mutatkozott hajlandónak; s alkudozás kezdődött, melyben Martinuzzi, a tábornokok összes kara ellenére Ulomán kivánságát hevesen védelmezte, s végül is, főleg az erdélyiek általa pártolt hazakészülődése által indokolva, a basa szabad mehetését kierősza-kolta ²⁾). A feladás feltételeit nov. 28-án irták alá; 29-e estvéjén Ulomán Martinuzzi sátrába jött, s kedélyesen vacsoráltak; mi a tábornokoknál oly visszahatást idézett elő, hogy gr. Pallavicini a titkos utasításokat hordó Salazártól levelet indított a királyhoz, melyben Martinuzzit inkább töröknek, mint kereszténynek bélyegzé, s egyszersmind tudatá, hogy a bizonyos szándék kiviteléhez már is többször közel járt, de az áldozatra szánt észfensősége által, mintha tudta volna szándékát, mindannyiszor lefegyverezte ³⁾).

Martinuzzi jól érezte a felelősséget, mely Ulomán elbocsátásáért rajta nehezkedett, s dec. 3-án Ferdinándtól felutazha-

¹⁾ Buchholtz. VII. 269. 1. ²⁾ Magy. Tört. Emlékek. Okmánytár. II. 289–92. ³⁾ Pray, Epist. Procer. II. 314.

tásra engedelmet kért, hogy előadja mikép az által csak a szultánt akará megnyerni, hogy a jövő évben kitelendő békét megújítsa; egyszersmind felszólítá a királyt, hogy ha hadjáratát folytatni akarja, rögtön tartson országgyűlést ¹⁾).

Ulomán dec. 5-én hagyta el Lippát, Martinuzzi podgyászai elvitelére szekerekkel kedveskedett, mi árulásnak kiáltott. Hogy e tettét parallizálja, dec. 6-án Ferdinándhoz ujra felir, figyelmezteti a tavasszal megújulható hadjáratra, bejelenti, hogy az erdélyieknek dec. 21-re országgyűlést hirdetett, hogy az egybe hivatni remélt magyarhoni közös országgyűlésre követeket választathasson ²⁾).

Ez alatt a tél is beállt, az erdélyiek nem akartak tovább harcolni; a budai basa s Szokoli bég is közelgett: jónak látták ez úttal véget vetni a hadjáratnak. Elkészültek, azonban Martinuzzi a zsoldos katonaság Erdélybe vonulásába, a szűk termést vetvén okul, nem akart beleegyezni; de azért is Erdély felé indították; ekkor legalább annyit kívánt, hogy azokat Erdély északibb részén helyezték el, hogy a bejáró török csauzok ne lássák: ebben a tábornokok már nem kevesebbet láttak, mint hogy az ottani magyar lakossággal fel akarja konczoltatni.

Ily szóváltások után indultak be dec. 9-én ³⁾. Martinuzzi Déva alatt jöve, Castaldo várparancsnoka helyébe mást nevezett. Új rémkép a 12,000 ember élén álló két tábornok szemében.

Ily kedélyállapotban érkeztek dec. 13-kán a Fejérvártól egy órára eső Alvinczre, hol Domokos-kolostorból Martinuzzi magának kastélyt állított. Vajdai 1500 főből álló dandárát elbocsátá, csak is a szokott 200 főből álló testőrsége maradt vele.

Pár nap mulva a két tábornok is oda érkezett, mintha útban levő sergökre várnának, ott időztek.

Martinuzzi éppen a hongyülésre készült. Dec. 16-án cseléségét s testőrségét előre küldé, maga is másnap indulandó lévén.

¹⁾ Buchholtz. VII. 275. ²⁾ Buchholtz. VII. 276. ³⁾ Magy. Tört. Emlékek. Okmányt. II. 292.

Rémes nap, s még rémesebb éjszaka. A téli idő dacára ez nap szivárvány mutatkozott; éjjel mennydörgött, villámlott, az eső záporban hullt.

Dec. 17-én reggel, mire a podgyászra váró szekerek a kastély kapujában megálltak, s Martinuzzi hatos fogata éppen előállandó volt: a felvonóhid leeresztetett, a szürkületben mintegy 150 spanyolkatona a bejárásokat csendesen elállotta. A sötét jellemű Sforza Pallavicini tábornok ¹⁾, ki az egészet intézé, Campeggio, Monino, Scaramuzza, Mercada és Avila tisztekkel s Ferrári Mark Antal titkárral az előszobába suhant.

A terv szerint Ferrári belép, kezében egy a királyhoz aláírandó irat. Az ősz férfi nyusztprémes hálóköntösében asztala előtt állt, melyen felnyitott breviaruma, naplója, egy óra és írószer; éppen reggeli imáját végezte. Ferrári meglátva őt, visszaborzad, megáll: Martinuzzi közeledést int, a levelet átveszi, elolvassa, s midőn aláírásra tollat ragad és lehajol... Ferrári-től nyakán és oldalán két törszurást kap, mire a még jó erőben álló öreg, mi az, mi az! kiáltással a bérgyilkost az asztalmellé teríti... Erre Sforza P. spanyol katonatiszteleivel berohan, s arczára kardjával nehéz sebet ejt; Monino hátába golyót merit; a többi törével marczongolá; mire a szerencsétlen, Jézus Mária kiáltással összerogyott ²⁾.

Vas Ferencz, apródja, ki a zajra berohant, hét sebet kapott, s mint félhalott feküdt ura holtteste mellett.

Mercada Martinuzzi füleit, melyek jegyzésig szőrösök valának, hirtelen levágta, s Bécsbe szállítá ³⁾.

A gyászeset Tarpeja sorsára emlékeztet, ki a Capitoliumot a Sabinusok kezére játszodta, s hasonló véget ért...

Igy fejezte be küldetését a császár által Ferdinándnak adott segélysereg, nem csak Erdélyt s a magyar koronát keríté kézre, de egyszersmind átadóját is félretette láb alól ⁴⁾.

¹⁾ L. jellemét, Miles. 47. ²⁾ Miles. 46. I. Wolf. de Bethlen. I. 508–11. Istvánfi, Libr. XVII. Forgács 65 sebet mond 33. I. ³⁾ Magy. Tört. Emlékek. Irók. III. 92. Forgács. 33. I. ⁴⁾ Lesujtói nagy részt szerencsétlen véget értek: Ferrári M. Antalt egyéb tetért Alessandriában felakasztották; Mercada előbb jobbkezét el-

III.

Castaldo katonai uralma és Báthori E. vajdasága. Castaldo katonái a népet zsarolják, Kolozsvárt magok fejöktől ágyuzzák, Fejérvárt felégetik. Izabella visszahozásához kezdenek.

Martinuzzi buktával a kormány Castaldo kezébe esett. Nem annyiban katonai, mint katonái uralma állott be.

A bukás utáni perczeket a lesújtott Martinuzzi mesés sokaságának hitt kincsei lefoglalására használák; de azért Alvinczen a vele volt 50,000 arany nagyrésze a bérszolgák kezébe esett ¹⁾. A többit a kapitánynya nevezett Lopez Endre, a tettesek egyike, kire Alvincz parancsnoksága bízott, kutatta össze. Kincsei főrahelyére Bank Pált ²⁾, Szamosujvár az nap nála volt másik várnagyát indítá, ki a vár előtt fegyveresekkel megjelenván, Csáki Pál várnagyát oda vitte, hogy őt beeresztette, s szabad kezét engedett ³⁾.

Castaldo a tett után Fejérvárra sietett, azt őrséggel megrakta, onnan Szászsebesre, s még az nap, dec. 17-én tudósítá a királyt és Nádasdit, mely utolsónak sürgőnszerű rövidegyanitunk engedi, hogy a terv nyilvános titok vala; s felszólitá Báthori Endrét, a másik vajdát, hogy azonnal siessen be, vegye fel a kormányt ⁴⁾. Azzal Szebenbe futott, hová másnap ért.

Az esemény még titok, a holtat néhány napig dunyhák közt rejtve tartogták ⁵⁾. Félték, nehogy úgy járjanak, mint járt 17 év előtt Gritti, Erdély másik helytartójáért Czibakért. Az óvatosság helyén volt, mert a bibornok-érsek megöletése a

veszti, vaddisznó által öletik meg; Scaramuzzát katonái vagdálák össze Franciaországban; Pallavicini török fogságra jutott, ott megvesszőzék, nagy áron váltá ki magát. Istvánfi, Libr. XVII. W. de Bethlen. I. 527. Katona. XXII. 92–141.

¹⁾ Schuller: Archiv. I. 154. ²⁾ Mint ilyen 1549. Túrt kapja, Kolozsm. Conv. Trans. XVIII. 21. Pray, Epist. Proc. II. 317. ³⁾ Forgács. 33. I. ⁴⁾ Pray, Epist. Proc. II. 317. ⁵⁾ Borsos S. Krónikája. Gr. Mikó: Erdélyi Tört. Adatok. I. 15. I.

papságnál, a vajdáé a Zápolya embereihez ragaszkodó nemzetnél, s a leereszkedő kormányzóé a népnél roppant hatást idézett elő.

Erdély megdöbbenve látta, hogy alig pár tized alatt királya méreg gyanujával, leghatalmasabb vajdái ketteje bérgyilkosok által halt meg... Az ország, különösen a székelység a hírre lázongani kezdett; de a feles katonaság s a Castaldo kormányátólí rémület elfojtá a kedélyeket.

Castaldo Szebenben Haller Péter szász ispán s másokkal tanácskozott: a dec. 21-re hirdetett országgyűlést jan. 1-re változtatták.

Martinuzzi titkárait, Pesty Gáspárt, Pécsi Imrét s másokat elfogták, s kényszerítő vallatások által igyekeztek vádpontokat csikorni. Mindent elkövettek, hogy árulónak bizonyithassák.

Ferdinánd király is érezte a tény súlyát, mentő leveleit egymásra szerkeszteté: ilyet ir dec. 29-én Izabellának ¹⁾; 1552. jan. 2-án a pápához; jan. 8-án a magyarországi kormánytanácshoz ²⁾, kiáltványt Erdélyhez, melyben vádolja, hogy a hazát újra a török kezére akará játszani, mint a ki csak névben volt keresztény, tényleg pedig pogány.

Mig Ferdinánd a kérdést magáévá tette ³⁾, s annak következményeit eként igyekezék elhárítani: a székelyek Martinuzzi halálát meg akarván boszulni, Marosvásárhelyre gyűltek, még pedig fegyveresen. Castaldo sergeit összehuzza, Segesvárt Marosvásárhelytől néhány órára megáll, az ingatag jellemű Kendi Ferenczet, Martinuzzi legnagyobb ellenét, kit ígéretekkel részére nyert, Marosvásárhelyre küldi, ki alkalmasint a nem messze álló ágyuk s 12,000 szurony közelgéséből merített okokkal a gyűlést lecsendesíté ⁴⁾.

Haza oszlottak, s Castaldo, mint a ki a császárnak s nem Ferdinándnak volt felelős, szabad tért engedett kincs és becsszomjának. Mit gondolt ő a következményekkel. A helyett,

¹⁾ Okl. Wolf. de Bethlen. I. 514. ²⁾ Pray, Annales. V. 450. Istvánfi, Libr. VII. (194.) ³⁾ Okl. Battyáni, Series Episc. Chanád. 138. 140. ⁴⁾ Wolf. de Bethlen. I. 523.

hogy az új országot megnyerni igyekezett volna, mint egykor Traján, Occupata Transilvania iratu érmet veretett; holott sokkal inkább talált volna reá Abundancia Daciae, a római hódító azon felirata, melylyel aranyainknak örvendezett: mert a midőn jan. 30-án Szamosujvártt megjelent, s a mesés kincstárt hivatalosan Báthori Endre vajda, Kolozsvár polgármestere, s mások jelenlétében felnyittatá, a Ferdinándnak bejelentett kincs oly sokat különbözött a valóságtól, hogy mindamellet, hogy a csalódást csodálkozva jelentette fel, a király nyomozást indítatott a sikkasztás ellen ¹⁾.

Miután a kincsekkel készen voltak, Martinuzzi holttestére gondoltak, mely némelyek szerint ott büszhődött a kastélyban, a hagyomány szerint ki volt vetve a kastély alatti vársáncz mocsárába. Két hónap mulva, febr. 25-kén került reá sor, mikor is a fejérvári káptalannak meg lőn engedve, hogy Fejérvártt a nagy templomba temessék ²⁾.

Martinuzzi nem élt, de volt mégis a hazában, mi a visz-, szakeblezés csendes folyamára akadályul lehetne: Izabella királyné udvara, mely Kassán magát még mind uralma földén érezte. Jan. folytán néhány ezer aranyat átküldött Ferdinánd, s a királynénak 27-én Lengyelhonba kellett mennie, hová Petrovics és fia nevelője Csáki Mihály követte ³⁾.

Ily előzmények után nyílt meg Pozsonban a hongyülés, melyet Ferdinánd Martinuzzi indítványára hívott egybe, s melyben a békeblezett Erdély visszaillesztése volt az egyik főkérdés. Erdélyt a megyék részéről, a Castaldótól megnyert Kendi Ferencz, a székelyekéről Kemény János, Martinuzzi egykori alhelytartója ⁴⁾, a szászokéről néhány küldött képviselte ⁵⁾.

¹⁾ A kincs állásáról értesít. Wolf. de Bethlen. I. 512. Magy. Tört. Emlékek. Irók. III. 92. Hatvani, Zsebkönyv. 454. Castaldo jelentése, Schiller: Archiv. I. 154. Az egykoru Tinódi azt írja, hogy Castaldo három könnyü szekérral jött, s mikor más évben kiment, 5 nehéz társzekerrel ment ki. ²⁾ Nagyságát jelentő felirata lön: Omnibus moriendum est. Miles. 47. Forgács. 34. ³⁾ Magy. Tört. Eml. Okmt. II. 324. Kovách. Script. M. I. 92. ⁴⁾ 1548-ban, Kemény gyűjt. Appendix Dipl. ez évhez. ⁵⁾ Schesaeus. 120. 158.

Törvénycikkekét hoztak, melyek közül ránk nézve nevezetes az, hogy mind János, mind Ferdinánd királyok adományozásait érvényesnek nyilváníták, azonban azon hozzáadással, hogy ha valamit mindkettő eladományozott, Erdélyben s a hozzá tartozó részekben a Jánosé, azon túl a Ferdinándé maradjon érvényben, ellenben, az Izabella királyné, Martinuzzi és Petrovics minden adományozását új adomány alá huzzták, vagyis kormányuk törvénytelennek nyilvánított. ¹⁾ Mi Erdélyben rossz vért csinált.

Hogy az oly hatalmassá fejlődött erdélyi vajdaságot meggyengítsék, egyszer a szászföldöt a vajdai hatalom alól kivették ¹⁾, másszor ecsedi Báthori Endre, Martinuzzi vajda társa ápr. 1-ről oly utasítást kapott, mely a régi vajdaságnak csak árnyékát hagyá. Eddig a vajda kormányzó, fővezér és kincstárnok volt egyszemélyben; most a fővezéri méltóság s a zsoldos nép feletti parancsnokság a katonai helytartóra ruháztatott, a kincstárság s közjövödelmek kezeltetése külön főnök alá rendeltetett; a vajda mint vezér csak is 100 testőr, s némi magyar had felett rendelkezhetett, s 15,000 frt. fizetésben részesült, miből tisztii személyzetét is fizetni kellett; méltóságát mondhatni még csak az tartá fenn, hogy 20 jobbágyig jószágokat adományozhatott ³⁾.

Ily utasítás mellett vállalkozott a már is elbetegesedett Báthori Endre a Martinuzzi után megürült vajdaság egyedüli folytatására; magában is elég lett volna arra, hogy a multhoz ragaszkodó közvélemény ne támogassa, de volt utasításában egy pont, mely a római egyház jogai helyreállítására látszott czélzani.

A vajdaság ilyképpenii szervezése mellé jött az, hogy Ferdinánd király Bornemisza Pál veszprémi püspököt, s Verner Györgyöt, régebb eperjesi iskolaigazgatót, ez időben bányatanácsost oly útasítással küldte Erdélybe, hogy itt a Martinuzzi által beadott összeírás nyomán, minden sóaknát, bányászatot, kincstári jövödelmet hajtó uradalmat, pontosan felkutatva,

¹⁾ L. Erdélyre az 1. 16. 17. 20–23. 29. art. Corpus Juris. I. 443.

²⁾ Kemény, Notit. Cap. Alb. I. 215. ³⁾ Wolf. de Bethlen. I. 533. Katona. XXII. 183.

megismerve, tervet készítsenek, hogyan lehetne itt a kincstári jövedelmet állandósítani, s ha lehetséges volna még nevelni ¹⁾. A biztosok márcz. ápr. folytán bejárták Erdélyt, s összeirtak mindent, a székelyek ököradójának utánpuhatoltak, mindennek, mi az előjogaira féltékeny országot izgathatá. S beadott történeti fontosságú felterjesztések kivitelére ²⁾, kincstárnoknak a Budáról Erdélybe szakadt Haller Pétert, szebeni királybíró, a gr. Hallerek őset nevezek ki, ki munkához fogott ³⁾.

Ekkora változások elé nézett Erdély, mikor megjött a hír, hogy a török mult évben félbeszakasztott hadjáratát újra megkezdte, s győzelemről győzelemre száll. Castaldo hogy a törtenhető beütés ellen fedezve legyen, máj. folytán Tordán részletes hongyulést tart, s határozattá téteti, hogy beütés esetére mindenki fegyvert fog, addig is mindenik nemzet két-két ezer zsoldost fog tartani; minek ellenében kimondák a vallássegénylőséget, s Castaldo mellé, minthogy sem a magyar nyelvet nem érti, sem törvényeinket nem tudja, négy tanácsost rendeltek ⁴⁾...

Báthori is bejött, a pozsoni országgyűlés azon törvényczikkét, mely Izabellák adományozását új adománykérés alá rendelte, ugy kezdé magyarázni, hogy azokat el kezdé szedni; mi különösön a székelyföldön oly hangulatot idézett elő, hogy midőn juniusban a török ellen fel akarák ültetni, Mihályfi Tamás, Martinuzzi sógora fellépésére Castaldo attól tartott, hogy a közelgő oláhhoni vajdákhoz fognak csatlakozni ⁵⁾. Nem csatlakoztak, de azért mégis csak annyi harci kedvet mutattak, hogy a midőn Ilyés, Péter moldvai vajda fia, jul. 4-én betört, Hermányt, Prázsmárt leégetve Brassónak nyomult: Édenfi László és Bank Pál vajdai sergét, s az Arco grófok zsoldos csapatát

¹⁾ Az útasítást 1552. jan. 1-ről Engel, Geschichte d. Ungr. Reich. u. s. Nebenländer. II. 17. I. ²⁾ E felterjesztést I. Engel, Geschich. d. U. Reich. u. s. Nebenländer. II. 22. III. 92. Kemény, Not. Cap. Alb. I. 120. Éder Felmerhez. 111. Schesaeushoz. 57. I. ³⁾ Kemény, Fundgruben. I. 51. Not. Cap. Alb. I. 120–27. ⁴⁾ Gr. Kemény gyűjt. Cod. Art. Diet. I. 133. W. Bethlen. I. 538. ⁵⁾ Magy. Tört. Emlékek. Okmányt. II. 334. Schuller: Archiv. I. 157.

nem volt ki támogassa, s nem annyiban vereség, mint zsák-mánya hazavitele indokából ment vissza jul. 15-én ¹⁾).

Minden nap egy-egy aggodalmat szült. Báthori a vajda már csak romja nevének. Castaldo inkább gyűjtött vagyona megtartásán, mint az ország védelmén aggódik. Az ellenség a határokon, s mi oltalmára volt küldve, a katonaság, a polgárokon féktelenkedik; mert fizetését nem kapta, Castaldo jelentése szerint a néppel rosszabbul bánt, mint a török vagy tatár. Sőt a történt, hogy Elfenstein 4500 emberrel Kolozsvárra érkezék ²⁾, s mire a várostól zsoldot csikorni nem birt, ágyuit a hegyekre vonatá, s mint Castaldo jul. 11-ről jelenté, tudósítása perczében a város egy részét romba döntötték vala; azonban a Tordánál éppen táborban állt nemesség a hirre Kolozsvárra robogott, reájok csapott, s csak pár száz sebeset s ugyanannyi halottat ejtve, vehették el ágyuit ³⁾. Castaldo tizenegyet kivégeztetett, de azért Fejérvárra menve, a várost jul. 27-kén fényes nappal felgyújtották, lakosait szerteverték. Egy más csapat aug. folytán Szebenben ezredesét megölte, a városnak esett, s csak a polgárok fegyverragadása s a vidéki nép felköltése fordítá el róluk a vést. Ez mind nem elég. Castaldo ⁴⁾ a Schöneiek lovasságát, hogy foglalkoztassa, leindítá, hogy Déván alól a törökök egy új váracskáját lerontsák; útjukban raboltak, öltek, s egyszer csak önfejűktől visszafordultak ⁵⁾. A spanyol katonaság se volt sokkal jobb. De nem is lehetett, mert az országban oly gabonaszükség, hogy a népnek sem volt mit enni, annál kevésbé adhatott ingyen oly katonáknak, kik miatt a hegyeken kerülté házáat.

Ennyire ostromztatott a szegény haza, mert mig Erdélyben a zsoldos pusztít, addig Magyarhonban a török Lippát, Temesvárt, s egy sereg várat kerite kezére, s a megtámadtak közül az egy Egert tudta a hős egri nők segítségével Dobó

¹⁾ Fundgruben. I. 61. Magy. Tört. Eml. Okm. II. 342. Forgács. 67.

²⁾ Wolf. de Bethlen. I. 539. ³⁾ Old. Schuller: Archiv. I. 158.

⁴⁾ Hatvani, Tört. Zsebkönyve. 464–5. ⁵⁾ Okl. Schuller: Archiv. I. 156. W. Bethlen. I. 545. Miles. 49.

István megmenteni ¹⁾). A nem rég szabad ország egy része újra török szándzsáksággá lett. Minden év egy darab földet ejtett a török kezébe.

Azonban a magyarok is reájöttek a francia közmondás értelmére: segíts magadon, s az Isten is segít. Komolyan kezdtek maguk oltalmáról gondolkozni. Mások Izabella visszahozására gondoltak. De sok részben késő, mert Izabella, már Oppelnt megkapá, Petrovics is kezéhez vette Temesvárért Munkácsot ²⁾, s kérdés, vajjon visszatérne-e Izabella? Az idő csakhamar megfejtette, mert az egész oppelni hercegi uradalomban, nem volt használható épület, Lengyelhonba mondhatni kegyelemre volt szorulva. Ily helyzetében merül fel az, hogy II. Henrik, francia király, felvévén atyja politikáját, jun. 27-kén konstánczinápolyi követének azt írja, hogy elhatározta János Zs. visszahozatalán dolgozni, s hogy nemsoká valakit Izabellához küld. Ugy is volt, Delavignet Lengyelországba küldi, s Izabellától kipuhatoltatja, hajlandó lenne-e visszatérni ³⁾. Nem volt nehéz a felelet, mert Ratibort még mind nem kapta kezére, jegypénzét mind nem fizették ki, s Ferdinánd ide járó biztosai úgy bántak vele, hogy még azt is ki akarák vinni nála, hogy magyar udvarnokait bocsássa el, fiát magyarul beszélni ne engedje, holott fia akkora volt, hogy szemrehányásokat tett már, hogyan cserélte el Erdély aranyhegyeit a szléz oldalokkal.

Ily kedélyállapotban találta Izabellát a francia követ. Hazament s II. Henrik, mint a császár és Ferdinánd kérlelhetlen ellene, már dec. 20-kán megírja Petrovicsnak, hogy résen álljon, készüljön, mert szerepet szántak neki ⁴⁾.

Csaknem azon időben Szolymán is megkezdé papirbombáit: Erdélyhez levelet intéz, melyben meghagyja, hogy Castaldo sergét nyomják ki, hozzák vissza Izabellát, s mig beérkezik, válasszanak kormányzót magok közül; különben Erdélyt feldulatja ⁵⁾. Aly csauz, kire e levél volt bizva, nem látta

¹⁾ Istvánfi, Libr. XIX. Miles. 50. ²⁾ Magy. Tört. Emlékek. Okmányt. II. 320–24. ³⁾ Magy. Tört. Emlékek. Okmányt. II. 357. 360.

⁴⁾ Tört. Emlékek. Okmányt. II. 359., ⁵⁾ Kemény, Ap. Ep. I. 501.

tanácsosnak Erdélybe jöni, Oláhországban megállt, azt 1553. elején Báthori Endrének küldte ¹⁾; s gondja volt, hogy az ország előtt se maradjon titokban. S mire Báthori vajda és Castaldo tábornok jan. 20-kán Kolozsvártt részletes gyűlést tartanak, kivánságukra kifejezték ugyan, hogy Izabellával semmi összeköttetésök nincs, s kérték, hogy Ilyét és Branyicskát a török ellen erősítsék: de azért kemény kifakadásokat engedtek magoknak; követelték, hogy a nemzetek, összokás szerint mikor tetszik összegyűlhessenek, hogy a vajdának oly jogkör adassék, hogy ha a szükség kívánja, országgyűléseket tartasson, s felkérték Castaldot, hogy a katonákat, kik a nemesek udvarát, nejeit, leányait megrohanják, tegyék a szélekre, mert a szélek oltalmára vannak beküldve ²⁾. S ezeket megvinni, B a r c s a i Andrást Bécsbe küldék.

Ferdinánd érezte e fellépések horderejét, benn és künn mindent elkövetett, hogy a dolgoknak más irányt adjon. Hogy Izabellát helyzetével kibékéltesse, Ratibort is kiváltotta, kézbesítette. Nem sokat használt, mert Izabella folyvást békétlenkedett, s Petrovics küldötteket indított az erdélyi urakhoz, megizente, hogy Rusztán fővezér készül, s ha nem engedelmeskednek, Erdélyt basasággá fogja csinálni.

A katonaság féktelensége, a töröktől félelem s azon elterjedt hír, hogy a magyarságot Erdélyből ki akarják irtani ³⁾, felzaklatá a kedélyeket. Castaldo alkudozást javasolt, s azzal, nehogy ide rekedjen szerzett kincsével ⁴⁾, azon ürügy alatt, hogy hivatják, itt hagyja Erdélyt; Báthori Aly csauzhoz küldött, értekezletbe bocsátkozott; a rendek pedig Alynak és Petrovicsnak megizenék, hogy mihelyt segílyt látnak, számolhatnak reájok ⁵⁾.

IV.

Uj vajdák lépnek fel: Dobó és Kendi. A fejevári püspökség egy időre helyre áll. Izabellát vissza akarják hozni, Petrovics betör, csatázik. Az erdélyiek fegyvert fognak, a terv most egyszer megbukik.

Castaldo márcz. 6-a tájt kiment Erdélyből ⁶⁾. Báthori vajda,

¹⁾ Forgács. 112. Katona. XXII. 823–5. ²⁾ Gr. Kemény gyűjt. Cod. Art. Diet. I. 148. ³⁾ Forgács. 113. ⁴⁾ Miles. 51. ⁵⁾ Forgács. 113. Katona. XXII.823–5. ⁶⁾ Kat. XXII. 413. Kemény, Ap. Epist. I. 473.

a kényes helyzetnek ura lenni nem tudott. Csak annyit kívántak az erdélyiektől, hogyha a törökkel alkudoznak, vigyék ki azt, hogy Erdély Ferdinánd uralma alatt maradjon ¹⁾. Alkalmassint e felhatalmazás következtében, Kemény Jánost s Farinai F. Farkast a portára küldik a kormány azon nyílt utasításával, hogy értesítsék a szultánt, miszerint ők Izabella viszáhozásában nem fáradoznak, s alávetik magokat a porta és Ferdinánd közt létrejövendő egyezkedésnek... De azért feszült figyelemben maradtak.

Hasonló hangulat uralkodott Magyarországon is. Ferdinánd, hogy az ügyeket rendezze, ápr. 9-re Sopronba hongyülést hirdetett. Tervbe vette volt, hogy a királyi hatalmat korlátoló, s a királyválasztás jogát fentartó, s a katonák kihágásait polgári eljárás alá vonó törvényeken módosítson: e végre egy quadripartitumot terjesztett a rendek elé; de azok bizottmány elé utalák, melyre Erdélyből is lennének küldendők ²⁾; s végre sem ment érvényre.

Hanem volt mégis e gyűlés folyamának sok nevezetes eredménye, mi minket közelebből érdekelt. Máj. 7-kén nyolcz ürességben volt főpapi méltóság töltetett be, kik közt Oláh Miklós esztergomi érsekké neveztetett, valamint a 42-től csupán a csanádi püspökség által képviselt erdélyi püspökség is betöltetett pécsi születésű Bornemisza Pál személyében, kit történetünk folyamán már ismerni tanultunk.

Az erdélyi vajdaság szintén változás alá jött. Az elköszvényesedett Báthori Endrét, Castaldo támogatása nélkül nem tarták elégségesnek Erdély kormányzása s védelmére, őt tárnokmesterré tevék ³⁾: s helyébe máj 26-kán két vajdát kapánk, ruszkai Dobó Istvánt, Eger hős védőjét ⁴⁾, s sztiváni Kendi Ferenczet, Erdély leghatalmasabb férfiát, hogy az által meglegyen nyerve. Utasításuk máj. 28-ról kelt, s kivonata következő. Kendi és Dobó Erdély vajdáivá, székelyek ispánjaivá neveztetnek, egyenlő méltósággal, részükről négy hónapi felmon-

¹⁾ Buchholtz. VII. 300. 318. ²⁾ Katona. XXII. 428. ³⁾ Wolf. de Bethlen. I. 550. Pray, Epist. Procer. II. 351. ⁴⁾ Kinevező. Okl. Katona. XXII. 399.

dási idővel, míg ellenben a király fentartá magának, hogy minden órán letehesse. Két alvajdát adott, Kendi mellé Édenfi Lászlót, Dobó mellé testvérét, Domokost, kiket a vajdai személyzettel együtt a vajdák díjaztak. E végre Kendiék 15,000 magyar frt. fizetést nyertek, miből a testörségül használt százszáz lovas is tartoztak fizetni; czirkálók tartására 1000 frtot kaptak kezökre; s ezeken kül régi szokás nyomán Kendi a görgényi, Dobó a dévai várát; s minthogy az utolsónak birtoka Erdélyben nem volt, családja lakásául Szamosujvár adatott. Az alájok rendelt haderő 2000 lovas s 1000 gyalog magyarra szabattott, mely utolsók közül százat-százat szintén magok mellé vehettek, a többi a szélekre volt szánva... Hatáskörük mi a régi vajdáké; ha valamelyiket dolgai Erdélyből kiszóliták, a másíknak benn kellett maradnia; felhatalmaztattak sürgös szükség esetében a püspök és tanácsosok tudtával hongyülést hini össze; fel arra, hogy 20 telkes jószágokat adományozhassanak; fel végre, hogy idegen hatalmak követeit kihalgassák, s tanácsosaikkal egyetértve feleletet adjanak ¹⁾... Ez utasításból még meg kell említenünk azt, hogy Dobónak meghagyatott, hogyha tán Kendi félvajdaságot el nem fogadna, további utasításig egész Erdélyre terjessze ki hatóságát; valamint azt, hogy bele volt röviden téve, hogy a vajdák a régi vallást, annak jogait javait az egész területen tartoznak védelmezni.

A vajdák beigtatására Báthori Endre lön kinevezve, már mint tárnokmester. Nehogy valamely véletlen merüljön fel, Báthori Kendi Antalt, Patócsi Ferenczet, a két ellenzéki főnököt Szamosujvárra hivatta, s felkérte, hogy legalább hallgassanak. Mire jun. 10-re Tordára beigtató hongyülést hirdetett ²⁾.

Közelgetvén a gyűlés napja, Báthori Endre 700 lovassal Tordára érkezik, harmadnapra Dobó az új vajda is megjő 700 lovas s 800 gyaloggal, Kendi Ferencz, 200, testvére Antal 70 lovassal jönnek; s a beigtató gyűlés harmadfélezer fegyveres jelenlétében elég csendesen folyt le, semmi sem merült fel, kivéve, hogy Kendi Ferencz, a társvajda, mint protestáns, a

¹⁾ Okl. Katona. XXII. 403–13. ²⁾ Kulcsárféle Krónika. 15.

szentekre nem esküdt meg, s esküjéből az új vallások üldözését kihagyá ¹⁾. A Konstánczinápolyból megtért Kemények szintén e gyűlésen tettek jelentést.

Dobóval bejött egyszersmind a kinevezett püspök is, Bornemisza Pál. Már előre el volt rendelve, hogy az eddig képviselő csanádi püspökség Fejérvárt, Szentmihálykő várát minden ágyuival, s az erdélyiek minden püspöki javakat visszaadjanak ²⁾. Nehéz kérdés, mert már egy része el vala osztva, de azért az erélyes Dobó fellépett, s júliusra a fejérvári káptalan helyre volt állítva; s intézkedésekhez foghatott, hogy a régi vallást is helyreállíttassa ³⁾.

Tíz év munkája volt Erdélyben egy tollvonással fenyegetve: az erdélyi fejdelemség s az alatta kezdődött vallásos fejlődés ⁴⁾. A politikai ellenzék s a lelkiismeretszabadság hőseinek igen fáj, hogy multjok iránt mi kegyelet sem mutatkozott: miért a kormány tulbuzgó hivei ellenében sorompóba léptek. Kendi Antal és Patócsi Ferencz, Bethlen Gábor és Gergely, Horváth János s mások Marosvásárhelyre gyűltek, Bethlen Gergelyt és Maksayt Izabellához küldék, hogy kijelentsék, mikép szívesen fogadják, ha jő.

Bár mennyire kívánták Dobóék e mozgalmat elfojtani, nem lévén elég fegyverejök, mit sem tehettek. Azt elcsillapítani jul. 13-ra Tordára hongyulést hirdettek, Ferdinándtól Ballassa János is megjött, hogy a rendeket a törökkel és Izabellávali egyezkedései stadiumáról értesitse, s megnyugtassa. A rendek elismerték ugyan, hogy a vásárhelyi összejövetel nem volt helyén, de mintegy mentségül felhányták, hogy Martinuzzi korától, minden sürgetésök daczára is országgyűlést nem tartanak, csak is részletest; holott sérelmeik vannak, milyen az, hogy a nemességnek, mely öszszakás szerint mint katonáskodónép, a sót ingyen kapta, most ingyen adni vonakodnak. S e gyűlés eredményét felterjeszteni Pókai Jakabot Bécsbe küldék ⁵⁾.

¹⁾ Pray, Epist. Procer. II. 345. ²⁾ Szereday, Series. Episc. 203. ³⁾ Okl. Archiv d. Vereins. N. F. I. 375. ⁴⁾ V. ö. Miles. 52. I. ⁵⁾ Gr. Kemény gyűjt. Cod. Art. Diet. I. 161.

Ferdinánd a bajt gyökerében orvoslandó, miután Kemény Jánosék a portán egy új alkudozás útját megtörék, követeket indított Konstánczinápolyba. Hogy sulyt vessen a mérlegbe, jul. 18-án Izabellával levelet irat a portára, melyben, ha nem is a legvilágosabban, jelenti, hogy jelen helyzetével ki van békülve ¹⁾).

Mig a követek mennek, az öreg, de ifju tűzzel biró Petrovics hosszason főzött tervével, síkra száll. Lengyelországból néhány száz lovassal betör; Debreczenbe jó, s jul. 31-én azt írja a szultánnak, miképp Izabellától a levelet kicsikorták, s kéri, visszahelyezésére sergeket rendeljen; a budai s más basákhöz hasonlót ír, s felkéri, hogy a szultán jóváhagyása reményében fegyverrel támogassák ²⁾). S e levelével a jó szónok s vállalkozó Bethlen Gergelyt, a keresdi gr. Bethlenek egyik ösét ³⁾), a budai basához küldé.

Petrovics e fellépését övéi, mint Izabella jövetelének előpostáját vették, a Tiszavidéken Artándi Kelemen, Török János, Hagymási Kristóf, Orbai Miklós egyszerre fegyverre keltek. Azonban az ellenfél sem hunyt szemet, szegedi Deák Ferenczet Bethlen útitársát elfogák, s az egész terv le lön leplezve. Petrovics azért haladt. Aug. 3-án Munkácson át Túr felé sietett, hogy a török basákkal magát összekösse. Aug. 11-ről a váradi püspöknek tudtára adja, miképp Izabella bejöni szándékszik, s felkéri, hagyna fel fegyverkezési szándékával ⁴⁾).

Elsietett lépések, mert bár a basák sergeiket mozgásba hozták, a szultán a perzsa háborúval lévén elfoglalva, az ügy érdekében még nem kívánt fellépni. A Petrovicsnál jobban értesült Izabella nem mozdult, beérte azzal, hogy augusztusban Károly császárnak jegyzéket adott át, melyben Ferdinándot bepanaszolja, hogy a jegyajándékáért ígért összevet nem fizeti; hogy a szléz herczegségek, melyek jövedelmét 25,000 fra tették, alig hoznak 9,000 frtot ⁵⁾).

Mindamellet a forradalom kitör. Petrovics síkra száll.

¹⁾ Magy. Tört. Emlékek. Okmányt. III. 9. ²⁾ Magy. Tört. Emlékek. Okmányt. III. 10–17. ³⁾ Hibásan tette Szalay iktárinak, Magy. Tört. Eml. Irók. IV. 90. ⁴⁾ Magy. Tört. Emlékek. Okmányt. III. 22. ⁵⁾ Magy. Tört. Emlékek. Okmányt. III. 26–33.

Erdélyben Kendi Antal, a vajda testvére, Patócsi Ferencz és Boldizsár ¹⁾ dandáraikkal Vásárhelyre mennek, s a székeleyeket fegyverre szólítják; s csakhamar oly serget húznak össze, hogy a midőn Dobó ellenök megy, már a város előtt csatarendben találta: s mivel a még benn levő német sereg zsoldját követelni egyenesen Bécsnek indult ²⁾, s ereje velök megütközni nem volt, 15 napi fegyverszünetbe egyezett, mely alatt ha Petrovics segítséget nem küld, megígérték, hogy a fegyvert azonnal leteszik ³⁾. Hogy biztosok legyenek, kápolnai Bornemisza Farkast Petrovichoz küldik: s már 15 nap előtt nemcsak hogy reményt hozott, sőt e közben, sept. 21-én, a moldvai vajda Motzok vezérlete alatt 4000 segélyhadat állita be a székyeföldre ⁴⁾. A felkelés lángja innen és túl a Királyhágon egyszerre lobbot vetett.

Azonban mintegy menykőcsapás üt be egy véletlen, s mindent megváltoztat. Ezalatt Ferdinánd követei Veráncz Antal püspök és Zay Ferencz, a naszádosok parancsnoka aug. 25-én Konstánczinápolyba érnek ⁵⁾; Malvezzi, az Erdély elfoglalásáért bezárt osztrák követ kiszabadul. S bár ott volt, mikor a szultán boszusan ismétlé, hogy ha Erdély minden kavicsdarabjáért akkora aranyat ad is Ferdinánd, az még is János király fiáé ⁶⁾: még is elég ügyességgel birt útjában elhiteni a basákkal, hogy az ő megtérése a két udvar helyre állt békéjének tanúsága. S mert fellépésre egyenes parancsuk nem volt, a basák csak nézői maradtak a játéknak. Minden egyszerre elveszett. Az új váradi püspök Zaberdin Mátyás s Tahy Ferencz Petrovics ellen nyomultak; s őt oct. Munkácsra visszanyomák, honnan Lengyelországba menekült... nóta alá jött. A felkeltek martalékul estek: többek közt Talpas kastély urát, Toldi Miklóst lefejeztették, Csáki Pál, Adorján vár ura csak az által menté meg magát, hogy Ferdinánd részére állt ⁷⁾.

¹⁾ Bold. neje Somi Anna, Balassa Imre vajda özvegye. ²⁾ Istvánfi, Libr. XIX. Pray, Epist. Proc. II. 360. Miles. 51. Fundgruben. I. 53. ³⁾ Katona. XXII. 827–8. ⁴⁾ Forgács. 116. ⁵⁾ E követesség leveleit hozza Magy. Tört. Emlékek. Irók. IV. kötete. ⁶⁾ Magy. Tört. Eml. Irók. IV. 57. ⁷⁾ Wolf. de Bethlen. I. 552. Forgács. 115.

Erdélyben sem ütött ki jobban. A moldvai sereg látva, hogy a török csatát nem kezd, haza vonult, Lázár Bernádot fogva magokkal vitték ¹⁾. A székelyek haza oszoltak; Tahy Magyarhonból benyomult, Dobó szintén összeszedte erejét, a felkeltek tábora szét vala riasztva, a főnökök magokra maradtak, s Patócsiéknál Bethlen várában akartak oltalmat kísérteni. Dobó ismerte a víztől körülvevő vár erősségét, éhséggel tervezte bevenni; s végre is azon feltét alatt, hogy családostól, vagyonostól Petrovicshoz kiköltözhesse, feladák a várat; de a midőn értésükre esett, hogy Dobó intézkedett, hogy útkövekben őket megrohanják, kézbe adták magokat. Dobó oct. végén Somkerekén gyűlést tartott, fejöknél megkegyelmezett ugyan, de a gazdag Patócsiék s Kendi Antal s mások jószágait elkoboztatá ²⁾. Ellenben legyőzőik, mint Bocskai György Csicsóvár területéből tiz falut, – jutalmat kaptak ³⁾.

V.

A török és francia udvar Izabella visszahozására tervet készít. A szultán kiadja a parancsot. Benn mozgalom. Dobóék concessiókkal próbálnak.

Izabella útkészen áll.

Petrovics vissza volt verve, de azért tervét nem adta fel. Lengyelországból követeket indított a portára, Izabella nevében kettőt, magáiban egyet, kik közöl kettő magyar vala. Ezek 1554. jan. 8-kán Konstánczinápolyba érkeztek, ott hozzájok a francia követ csatlakozott, magyar ruhában, s átmentek Ázsiába, hol a szultán mulatott ⁴⁾. Dobó vajda Erdélyből Vég Jánost mint futárt szintén oda indította, ki jan. 23-kán megvitte a hirt, hogy Erdélyben a forradalom le van győzve, s az erdélyiek Ferdinánddal meg vannak elégedve ⁵⁾.

Mig ezek a portán egymás ellen működnek, jan. 25-kén

¹⁾ Kulcsárféle Krónika. 15. ²⁾ Forgács. 117. Miles. 51. W. de Bethlen. I. 552. Fundgr. I. 53. Tud. Tár. 1841. 68. ³⁾ Mint Retteget Kolozsm. Conv. Trans. XIII. 557. ⁴⁾ Katona. XXII. 548. ⁵⁾ Katona. XXII. 552. 55.

Marosvásárhelytt gyűlés van, a vajdák követséget eszközölnek a portára, kik a portán, Ferdinándhozi ragaszkodásukat az ország nevében is kijelentsék ¹⁾.

Mind a mellett a hangulat a vajdákra nézt nem a legkedvezőbb. A székelység elégtelenségéből legkisebb titkot sem csinált, Bernád Balázst, Sándor Mihályt Ferdinándhoz küldék, hogy biztosítsa, mikép az ököradón kívül más adóval nem fogja terhelni ²⁾. Azért nem mulaták el a portán is szellőztetni, hogy Izabellához ragaszkodnak ³⁾. S Bornemisza püspök febr. 15-kén már annyira tisztában volt a tényállással, hogy, a székelyeket változó tündéreknék nevezvén, azt írja, miszerint Erdélyben Petrovics izgatása s török tatárrali fenyegetődzései miatt élete csupa félelem és rettegés, s ha egyszer kimehet, többé vissza nem tér ⁴⁾.

Izabella követei még nem találkoztak a szultánnal, mégis az előjáték már kezdődött. Febr. 27-én az oláhhoni vajdát, Mircsét, mert Ferdinánddal tartott, letették, s török katonaság rohanta meg Bukarestet, mely őt elfogta, s helyébe Petráskót ülteté. Márcz. 13-án a moldvai vajda azt írta Kendi vajdának, ha szereti Vécs várát, ne dolgozzék Izabella ellen, mert a Bukarestbe jött törökök s az oláhhoni vajdák Erdély ügyei rendezésére vannak kiküldve ⁵⁾. Hogy Erdély egészen körül legyen hálózva, a szultán márcz. folytán Lugost és Káransebest Petrovicsnak adá, még pedig úgy, hogy a 3000 arany török adó is övé legyen ⁶⁾.

Ez alatt a követség is belön mutatva a szultánnal. S Veránczék, Ferdinánd követei minden ellenműködése daczára, Szolymán a francia követtel egyetértve, kimondá, hogy János Zsigmond francia királyleányt kap, s visszahozza, ha szintén birodalmába kerül is, mert a fiut János király neki hagyta, s esküjét megtartja ⁷⁾. S hogy határozatában senki se kétel-

¹⁾ Kemény gyűjt. Cod. Art. Diet. I. 165. Appar. Epist. I. 525. ²⁾ Fejér, Cod. Dipl. VII. V. 29. Katona. XXII. 538. ³⁾ Magy. Tört. Emlékek. Irók. IV. 256. ⁴⁾ Katona. XXII. 497. ⁵⁾ Pray, Epist. Proc. II. 362. III. 7. ⁶⁾ Pray, Ep. Proc. III. 12. Magy. Tört. Eml. Irók. IV. 228. ⁷⁾ Magy. Tört. Eml. Irók. IV. 175. 23. 36. 38.

kedhessék, a követek mellé csauzokat adott, mint kegyelme jelét, hat zászlót is ada kezökbe, melyek egyike, mi János Zsigmondnak szolt, magyar királyi czimerrel volt diszítve, s azzal őket ápr. végén haza bocsátá. A basáknak meghagyá, hogy készüljenek ¹⁾; a két oláhhoni vajdának, hogy Erdélybe egy szem gabonát se engedjenek bevinni ²⁾, mi a különben is pestis által dúlt Erdélyre roppant izgatólag hatott ³⁾.

Mig ezek a török udvarnál folynak, kitelendő volt a hat hónap, melyre Malvezzinak Erdély át- vagy nem- adása határozott feleletével Konstánczinápolyba vissza kellett volna térnie ⁴⁾. Hogy a dolgot ketté vágják, Izabelláék ellen orgyilkosságot terveztek, s már a királyné előtt állt az ember, mikor leálarcozák ⁵⁾. Márcz. 1-én Pozsonban hongyülés van; kimondják a vissza nem adást; hogy a nemzet meg legyen nyerve, ápr. 15-én Nádasdi Tamás személyében, a Báthori István halála óta ürességben állt nádori méltóságot betölték; mely alkotmányos lépésre Magyarhon keményen fegyverkezett. De igen a magyarhoni basák s oláhhoni vajdák is; mire az erdélyiek máj. 13-án Marosvásárhelytt összegyültek, két követet választottak, kik Ferdinándhoz menve előadják a hon válságos helyzetét, s felkérjék, hogy a küszöben álló vést elhárítani siessen ⁶⁾. A felment követek azon időben hallatlan gyorsasággal, már egy hó előtt visszaérkeztek, s jun. 10-én a vajdák Medgyesen ismét gyűlést tartottak, felolvasták a király levelét, melyben ol-talmát igéri; addigis határozatba ment, hogy a vajdák rendeletére harczkészen álljanak, s hogy ha a székelyek közül valaki, vagy tán valamelyik székely kapitán felülni nem akarna, hűtlenség büntetésébe essék; elvégezzék, hogy a vajdák tudta nélkül idegen országba levelet vagy követet senki se küldjön, s ha valakihez a hazába efféle érkeznek, a levél hozóját tartozik a vajdák kezébe szolgáltatni, különben vesztí fejét és va-

¹⁾ Magy. Tört. Eml. Irók. IV. 244. 46. 80. ²⁾ Fundgruben. I. 54.

³⁾ Erd. Tört. Adatok. I. 16. ⁴⁾ Pray, Epist. Procer. III. 61.

⁵⁾ Pray, Epist. Procer. III. 44. 60. ⁶⁾ Kemény gyűjt. Cod, Art. Diet. I. 175.

gyonát; végre, hogy ha táborba szállnak, minden vallás saját papja által szolgáltatasson istentiszteletet ¹⁾).

Ennyire készen álltak a vajdák; s nem hiába félték az oláhoni vajdák beütésétől, mert a mint Izabella követei s a csauzok a basákhöz érkeztek, nem soká felléptek. Fileket és Salgóvárát ostrom alá vették, s a magyarhoni alsó részeket ropant rémületbe ejtették. Erdélyben sem volt máskép, mert körül voltak véve, s már négy hava, hogy zsoldot nem fizethettek. Fegyverzaj és viszály mindenfelé. Dobó köréből Petrovicsnak a legtitkosabb dolgokat is megírják ²⁾). A Malvezzi helyében maradt Veránczékát, mert a hat hónap rég eltölt, s felelet mégsem érkezett, Konstánczinápolyban el akarják csukatni, miért azok mind rémesebben rajzolják Szolymán udvarát... úgy indult az útjában megbetegedett Malvezzi helyett egy más, Busbek, nov. 23-án a portára,

A követ 1555. jan. 20-án ért Konstánczinápolyba. A Petrovics és Izabella új követeivel csaknem egyidőben érkezett. Februárban Ázsiába hivattak, hogy egyszersmind a persa békének is tanui legyenek. Az osztrák követ utasításához képest újra megkísértett mindent, Erdélyért 25,000 aranyig fel ígért adót ³⁾); de a szultán kibontakozva háborujából még hajthatatlanabbá lett... Petrovicsot vajdává nevezte, Erdélynek pedig megízené, hogy készüljön Izabella behozására ⁴⁾).

A fényes kapu e szilárd magatartása Erdély izalmát s a vajdák aggodalmát napról napra fokozá. Gyűlések, alkotmányos engedmények által kísérték a kedélyeket csillapítani. Ápr. 24-én Marosvásárhelytt hongyülést tartanak, Ferdinánd nevében az ország eddigi hűségéért elismerést nyilvánítanak; mire a rendek némely sérelmekkel álltak elő, felkérték a kormányt, hogy kárait, melyeket a katonaság Castaldo bejötté óta okozott, vétesse fel s fizettesse meg; a vajdák ellenében megújítják a törvényt, mely megtiltja a vajdáknak nemes embert öt eseten kívül maga elé idézteni; valamint meghagyák a fő-

¹⁾ Gr. Kemény J. Cod. Art Diet. I. 179. ²⁾ Magy. Tört. Emlékek. Irók. XV. 286. ³⁾ Wolf. de Bethlen. I. 559. ⁴⁾ L. az utasítást. Magy. Tört. Emlékek. Irók. IV. 427.

ispánoknak, ne engedjenek 50 frton alóli kérdést a vajdákhoz felebbezteni; hogy pedig a nemzetek törvényei épségben tartassanak, végezték, hogy minden nemzet saját kiváltságait a vajdák elé terjessze; végre, hogy a nemesség ingyen sóját ne tartsák vissza ¹⁾).

E határozat következtében a székelyek ápr. 28-án Udvarhelytt nemzeti gyűlést tartottak, ősi törvényeiket 88 cikkben összeállították, s azt Kendi és Dobó vajdák elé terjeszték, mit azok megerősítének ²⁾).

Nevezetes okmány, egyszer, mert itt látjuk leegelőször codificalva a székelyek alkotmányát, mászor, mert a törvény-cikkek magyar nyelven szerkesztését a székelyek ezáltal megkezdék; nevezetes végre tartalmánál fogva, mert a székelyek oly hires alkotmányos életét igen hiven ábrázolja ³⁾). Látható belőle, hogy a vajda hatalma felettök korlátolva volt ⁴⁾, a nemzet önmagát kormányozta; s pereit saját ispánja, birái, hadnagyai dönték el; a büntetést nem bot és börtön, hanem forint és a félforintokat érő gyrák szerint szabák ki; látható, hogy zsoldos sereg a székelyföld hátán soha sem volt ⁵⁾; s a személyes oltalom annyira biztosítva, hogy miként a magyar nemest, úgy az örökséggel biró székelyt ítélet előtt befogatni nem volt szabad ⁶⁾; meg volt nekik engedve a sóvali kereskedelem, még pedig oly szabadalommal, hogyha pecsét volt nála, s mégis háborgaták, háborgatóját a maga oltalmában meg is ölheté ⁷⁾. Szintoly nevezetes pontok a jószágot illetők: a székely jószágát még akkor sem veszté el, ha fejét kérte a törvény ⁸⁾; három forint értékű székely jószág feletti perök a királyig volt vihető ⁹⁾; és végre mint katonáskodó nemzet, jószágait egyenesen a férfiakra ruházta át, a leányoknak csak kiházásitással

¹⁾ Gr. Kemény, Cod. Art. Diet. I. 187. ²⁾ A székelyek és vajdák közt viszály folyt, mert a vajdák a mellett mit a királynak adtak, még 200 ökröt magoknak, 100 dbot az alvajdáknak követeltek; de követeléseiket el nem ismerték. Katona. XXII. 726. ³⁾ L. az oklevelet. Székely nemzet Constitutioja 40–51. F. M. Or. Minerva 1835. II. 144. sat. I. ⁴⁾ L. a 28–31. §. ⁵⁾ 53. §. ⁶⁾ 62. §. ⁷⁾ 67–68. §. ⁸⁾ 22. §. ⁹⁾ 41. §.

tartoztak ¹⁾... Sarkalatos kiváltságok, melyek a székelyföld tömör erejét századokon át képesek voltak fentartani.

VI.

Készületek Izabella visszahozatalára. Heves hongyülések. Balassa Menyhártat főkapitánynyá teszik. Petrovicsot behíjják, Izabella helytartójává nevezik.

Izabellához küldöttség megy. Visszahozzák.

Izabella és János Zsigmond már beindultak volt, midőn Magyarhon határán veszik a szultán máj. 15-ről kelt iratát, hogy még hat hónapot adott Ferdinándnak Erdély átengedésére: várják be, ne mozduljanak ²⁾).

Feszült várakozás állt be, mit a franczia követ sept. 12-ről kelt azon átírata szakaszt meg, miszerint értesít némely erdélyi főurakat, hogy a franczia király birja a szultán ígérését, hogy mihelyt a hat hó kitelik, azonnal behozza János Zsigmondot ³⁾. Oct. 26-ről ugyancsak az Izabella akkor Liskón tartott udvarából a szultán titoknoka már határozattabban ír, s felszólítja Erdélyt, János Zsigmondot tekintse fejedelmének ⁴⁾.

Ezalatt oct. 1-én Hruzán basa lett nagyvezér, ki Erdély kérdését előtérbe állítja. Nov. 25-én Veránczot és Zayt, Ferdinánd követeit hivatja, s kitelvén a hat hónap, nyilatkozatra szólítja fel; s mire ezek újra kitérőleg feleltek, két szót tesz elejökbe: igent és nemet; s hogy választani nem állt hatalmukban, ultimatum mellett még egy hónapot engedett ⁵⁾

Erdélybe pedig megizente, hogy készüljenek a behozatalra, mert ő fegyverzi roppant táborát, addigis válasszanak magoknak főkapitányt.

Mindemből kitünt, hogy a porta fel akar lépni. A három nemzet dec. 23-án Marosvásárhelyre gyült, nevezetes végzések hozott. Először is követeket küldtek a királyhoz, megtud-

¹⁾ L. a 15. 16. 17. 71. §-sokat. ²⁾ Katona. XXII. 691. Pray, Epist. III. 42. ³⁾ Kemény gyűjt. Suppl. ad Appar. Epist. ez évhez.

⁴⁾ Kemény gyűjt. Suppl. ad Appar. Epist. ez évhez. ⁵⁾ Katona. XXII. 775.

ni, minő viszonyban áll az Erdélyt fenyegető hatalmakkal; egyszersmind tudaták, hogy addig is három ezer embert fegyverbe állítottak; de kéri Ferdinándot, ne gondolja, hogy ellene állították volna; adót is vetettek ki, a szokásos 99 pénzt kapunként, s az északi három megyében Mikola Lászlóra, a déliekben Kendi Antalra, Hunyadban Kenderessi Péterre bízik felhajtását; jelenték továbbá, hogy Balassa Menyhártot országos főkapitányul választák, s meghagyták a székelyeknek is, minden szék kapitányt válasszon, kik Balassától függenek, valamint a szászok kapitányai is; végre tudaták, hogy a mig követeik vissza nem térnek, minden törvényszék működését felfüggeszték ¹⁾. Ezek vannak a keletkezett törvénycikkben, de mint történészeink is mondják, nem kevesebbet fejeztek ki, mint hogy ők a török ellen fegyvert nem fognak, s ha Ferdinánd Erdélyt megvédeni nem képes, mentse fel esküjök alól János Zsigmond részére. S ennek megvitelére a magyarok részéről Kemény Lászlót, a székelyekéről Zombori Jánost, a szászokéről Bommel Tamást nevezék ²⁾. S ugyanezt Petrovicnak is megizenték.

Kezdődött a zavar. Mert Petrovicstól a követek 1556. jan. 12-én Hagymási Kelemen kíséretében jöttek vissza, ki Erdélynek forradalmat ajánlt ³⁾; ellenben a végzésekről kéz alatt előre értesült Ferdinánd leirt, hogy a vajdák effélének fegyverrel álljanak ellent. Késő volt. Balassa megragadta a gyeplőt, mint főkapitány febr. 2-ára Tordára hongyulást hirdetett, s bár Dobóék tiltakoztak, a megyék és székelyek megjelentek, meg Szebenből is Hecht ⁴⁾: s kezdődött a nevezetes gyűlés, melynek asztalán két ellenkező izenet feküdt, a Ferdinánd királyé, mely biztatá a rendeket, hogy reméli, Erdély felett kibékülhet a portával; s a szultáné, mely törökösön tűz, vas emlegetése mellett izeni, hogy Izabellát haladék nélkül hozzák be, mert Erdély János fiáé ⁵⁾. Kényes helyzet. Két tűz közt állott az

¹⁾ Gr. Kemény J. Cod. Art. Diet. I. 203. Fundgruben. I. 56. Szeredai Series. Ep. 207. Wolf. de Bethlen. I. 561. ²⁾ Wolf. de Bethlen. I. 565. ³⁾ Wolf. de Bethlen. 566. ⁴⁾ Katona. XXII. 831–32. ⁵⁾ Erd. Tört. Adatok. II. 354. Katona. XXII. 823.

ország. Azon gondolatból, hogy Ferdinánd is onnan vár békét, honnan Erdélynek azt ajánlják: Izabella mellé nyilatkoztak, s küldöttséget neveztek, mely helytartóját, Petrovicsot behijja.

Hogy a követség teljes számu legyen, Szebenbe követet küldtek, ki febr. 9-én közgyűlésben szólítá fel a szász nemzetet, mely maga részéről is nevezett kettőt; s úgy mentek Petrovicshoz: ki a meghívást elfogadta, s a dolgoknak egészen más alakot adott.

Dobó sergeit összevonta, felét Bethlennél Izabella, felét Maros-Németinél Petrovics ellen állítá fel ¹⁾, de az mindössze ezer lovas ugyanannyi gyalog; az is, mert zsoldját nem kapta, oly fegyelmetlen, hogy a néppel annak akarata ellen is csizmát cserélt, s mint ilyen, ha szintén hív lett volna is, megragadta az alkalmat, hogy átállhasson ²⁾.

Petrovics tehát csekély hadával könnyen bejöve. Serge egy részét Déva ostromára hagyta; Szászsebesre ért, hová márcz. 8-ra hongyulést hirdetett. Dobóék nem mulaták el a megjelenés ellen tiltakozni ³⁾; mégis felgyűltek; kik nem jöhettek, levelek által jelenték ki hódolatukat; a szászok részéről Veres János szebeni királybíró vezérlete alatt küldöttség jött: s megnyilt a döntő gyűlés, mely a vajdákat felszólítá, hogy ne álljanak ellent az ország akaratának ⁴⁾; kimondák, hogy ők urok gyermekét János király fiát fejdelmökül, királyokul vették... addigis mig béhozhatnák, királyi helytartóul Petrovics Péter uram ő nagyságát tevék, ki is tegyen a várokba várnagyokat, a megyékre ispánokat... mellé adák tanácsosokul a megyék részéről Patócsi Boldizsárt és Forró Miklóst, a székelyek részéről Kornis Miklóst és Andrássi Márton, Kornis és Andrássi grófok elődeit ⁵⁾, a szászok részéről Haller Péter, szebeni polgármestert és Benkner Jánost brassai bírót... Dobóék ellen ágyukat szavaztak... a püspököt pedig Gyerőfi Mihály és Mihálcz Ferencz által felkéréték, hogy ha velök tart,

¹⁾ Kemény gyűjt. Suppl. ad App. Epist. ez évben. ²⁾ Forgács. 140.

³⁾ Gr. Mikó: Erd. Tört. Adatok. II. 355. ⁴⁾ Wolf. de Bethlen.

I. 572. ⁵⁾ L. Erdély Nevezetes Családai.

maradjon benn, különben menjen ki, míg békességesen kimehet ¹⁾... E törvényczikkkel szólalt meg három század előtt a magyar törvényhozás ²⁾.

Igy álltak a dolgok benn, mikor Ferdinánd Erdély jan. végén felérkezett s febr. 9-én kihallgatott követeinek márcz. 13-án azon választ adá, hogy tartsák meg esküjüket, más fejdelemről ne gondolkozzanak ³⁾.

A követekkel lindvai Bánfi László is jött, mindent elkísértett, de nem tudá az országot visszalépésre birni. Az egyik vajda, Kendi Ferencz, honfiai mellé nyilatkozott, csupán Dobó vajda és Bornemisza püspök s néhány magyarhoni főember s a katonaság maradt hűségben. Petrovics tehát fellépett, Balassa Menyhárt, mint főkapitány harcosok élére állott. Macskási Györgyöt Szebenbe ágyukért küldik: a leküldött Bánfi László izgatására egy rész nem akará adni; erre márcz. 31-kén Szeben három helyt lángba borul, nagy része leég, a felbőszült nép Verest, királybiráját lesujtja, mire Petrovics akasztással felelt ⁴⁾. A két oláhoni vajda sergei is beérkeztek ⁵⁾, az oláhországiak, a püspök, a moldvaiak Dobóék ellen lőnek rendelve. A püspök még a gyűlés folyama alatt Gyaluba fut ⁶⁾. Ápr. 1-én Fejérvár magát feladá; Gyaluvárával ápr. 24-kén Bornemisza püspök szintén azt tevé, de kiköté, hogy minden itt maradó vagyonát készpénzzel kifizessék; csak is Dobó vajda tartá magát, ki Bocskai Györggyel, Forgács Pállal, Szamosujvárra vonult, s Bethlenvárat is hiveivel megraká.

Megérkezvén a szultán irata, melyben Erdélynek rendelkezett, hogy Izabella után menjenek, Petrovics ápr. 27-re Kolozsvárra hongyülést hívott össze; de még nem látták éppen idejét, csak készületet határoztak, s elrendelék, hogy Dobóék, illetőleg

¹⁾ L. a törvényczikket. Gr. Mikó, Erd. Tört. Adatok. II. 303–60.

²⁾ L. hogy Ferd. korában az igazgatás nagy részt magyar, l. példákat. Tud. gyűjt. 1830. 3–33. l. ³⁾ Miles, 56–57. Wolf. de Bethlen. I. 578. Katona. XXII. 832. ⁴⁾ Fundgruben. I. 57–58. W. de Bethlen. I. 585. ⁵⁾ W. de Bethlen. I. 584. Fundgr. I. 56. ⁶⁾ Márcz. 15-én itt hallja, hogy mult vasárnap Fejérvár ellen indultak. Kemény gyűjt. Appat. Epist. I. 570. Erd. Tört. Tára. I. 25.

Szamosujvár és Bethlenvára bezárására, vársánczokat emeljenek ¹⁾.

Az ország színe ekkor Szamosujvárt ostromolta. Petrovics Kendi Antal által küldé meg a szultán izenetét s a gyűlés végzését. Már eddig meg kellett volna tennünk, kiálta fel a tábor; s gyűléssé alakulva, minden nemzetből száz-száz lovagot rendeltek, s minden nemzetből öt-öt főurat választottak, kik a királynéhoz menjenek, kinek útiköltségére 4700 frtot szavaztak ²⁾. A székelyek magok részéről szárhegyi Lázár Imrét, Andrássi Márton, Bernád Ferenczet jelölék ³⁾.

Alig várták hogy behozhassák, de Petrovics mind nem látta idejét, mert Dobó vajda, testvérét Domokost Ferdinándhoz futtatta volt, s az Puchaim tábornokkal s feles hadi néppel útban volt Erdély felé. Petrovics a vészt közeledni látva, maga is felszólítá a két oláh vajdát, hogy oltalmára siessenek; be is jöttek, Sándor moldvai vajda Radnánál, Péter oláhhoni a Bodzán máj. 14-én ⁴⁾; de nem volt szükség, reájok, mert Puchaim addig ostromlá útjában a magyarhoni várakat, míg a budai és fileki basa reája csapott, s tönkre tette. Mire Petrovics jun. 1-én új gyűlést tartott, most már biztosan szervezé a küldöttséget, s Kendi Ferenczet, a volt vajdát nevezvén élére, felszólítá, hogy minél fényesebben készüljenek fel.

Mig ezek készülnek, Petrovics az új Erdélyben, hol a nemzeti fejdelemség megalapítása nagy munkája volt folyamatban, a politikai reform mellett a vallásit is beakará fejezni. Bornemisza püspök igényeinek eleget tett, s azt jun. 11-én fedezet alatt kibocsátá Kassára ⁵⁾. Erre Kolozsvárt e hó folytán nagyszerű zsinatot tartott, az urvacsora mikénti kiszolgáltatása felett vitát tartott, s Báldi Sebestyén alsó magyarországi, Hebler Mátyás az erdélyi szászok, és Dávid Ferencz az erdélyi magyarok superintendense aláírásával okmányt létesített, melynélfogva az urvacsora kenyér és borbani vételét meghatár-

¹⁾ Benkő, Comitia. 116. Kemény gyűjt. Cod. Art I. 223. ²⁾ Kemény, ugyanott. ³⁾ W. de Bethlen. I. 587. Kulcsárféle Krónika. 28. gr. Lázár M. A Lázár család. 54. ⁴⁾ Fundgruben. I. 58. Wolf. de Bethl. I. 589. ⁵⁾ Kulcsárféle Székely Krónika. 28.

zák ¹⁾. S intézkedett, hogy a képek nélkülözése, a barátok és apácák eltávolítása, s a drága templomi edények pénzzé veretése által az új vallást állandósítsa ²⁾.

A küldöttség is kiment, Leopolda érkezett, hol azt Izabella aug. 8-án fogadá. Előbb a szultán követe szólt, jelenté, hogy azért van küldve, hogy őt országába visszakísérje; utána Kendi Ferencz, a küldöttség elnöke, a haza nevében felkérte, hogy trónját elfoglalni siessen. Ünnepeles jelenet, váratlan meglepetés Izabellára. Nem is soká habozott, annyival inkább késznek nyilatkozott, mert mint mondá, Ferdinánd a szerződés pontjaiból oly keveset teljesített, hogy ezen meghívást maga és fia nyomoráni segítségnek tekinti ³⁾.

Mig készülődött, s főleg mig testvére a lengyel király s anyja beléegyezését és támogatását kinyeré, eljött sept. 23-ka, mikor aztán az erdélyi küldöttség 500 fényes lengyel lovas, s ugyanannyi gyalog kíséretében útra kelt.

Magyarhon határszélén Munkácsnál, somlyói Báthori István, a későbbi lengyel király köszönté a nemzet nevében, s fényes kíséretével mellé csatlakozott, tán hogy a somlyói Báthori ág helyreüsse, mit az ecsedi ág hibázott. Harmadnap az útját fedező két oláhhoni vajda is megjött, s török küldöttség üdvözlé, a budai basa nevében; s a két vajda szintén kíséretébe állt ⁴⁾. Dézsnél Erdély főrendei, a megyék és városok egybegyült követei várták, élükön az öreg Petrovics és Balassa... A kíséret már egész tábor, fényes diadalmenet... Dobó, mig Szamosujvár alatt elhaladtak, egyezkedésök értelmében, csendesen végig nézte... Így ért Izabella oct. 22-én délutáni két órakor Kolozsvárra, hol öt év előtt a koronát kezéből kiadá.

A török követ még az nap elhagyá Kolozsvárt, az oláhhoni vajdák is még az nap fényes emlékajándékokat kaptak, s ide hagyák Erdélyt ⁵⁾... Csend lön... Az erdélyi nemzeti fejedelemiség kezdődött.

¹⁾ Bod, Hist. Eccl. Libr. II. Cap. XI. I. 371. I. ²⁾ Bod, Libr. II. Cap. V.

³⁾ Wolf. de Bethlen. I. 591–94. ⁴⁾ Magy. Tört. Emlékek. Irók.

III. 99. Forgács. 188. ⁵⁾ Wolf. de Bethl. I. 594–97. Fundgruben. I. 60.